РЕЗЮМЕ. Струнные инструменты занимают центральное место в симфоническом оркестре, формируя его основу как в количественном, так и в художественном отношении. К струнной группе относятся скрипки (I и II), альты, виолончели и контрабасы. Эта группа отличается богатством тембровых красок, гибкостью в динамике и выразительности, что делает её незаменимой при создании мелодии, гармонического фона и ритмической структуры произведения. Струнные способны передавать широкий спектр эмоций — от нежной лирики до драматической напряжённости. Их роль варьируется от сольного звучания до сложных полифонических и фактурных сочетаний внутри всей оркестровой массы. Благодаря технике игры смычком, пиццикато и другим приёмам, струнные обеспечивают богатую палитру художественных средств. Исторически именно струнные стали основой формирования симфонического оркестра в XVII–XVIII веках и остаются его сердцем до сих пор. Современные композиторы активно используют струнные как средство художественного воздействия, экспериментируя с их звучанием и приёмами игры. Таким образом, струнные инструменты не только выполняют мелодико-гармоническую функцию, но и играют ключевую роль в формировании общего тембрового облика симфонического оркестра.

SUMMARY. Stringed instruments occupy a central place in the symphony orchestra, forming its basis both quantitatively and artistically. The string group includes violins (I and II), altos, cello, and double bass. This group is distinguished by its richness of timbral colors, flexibility in dynamics and expressiveness, which makes it indispensable in creating melody, harmonic background, and rhythmic structure of the work. Stringed instruments are capable of conveying a wide range of emotions - from delicate lyrics to dramatic tension. Their role ranges from solo sound to complex polyphonic and textural combinations within the entire orchestral mass. Thanks to the technique of playing with a bow, pizzicato, and other techniques, stringed instruments provide a rich palette of artistic means. Historically, it was the string orchestra that formed the basis of the symphony orchestra in the 17th-18th centuries and remains its heart to this day. Contemporary composers actively use string instruments as a means of artistic influence, experimenting with their sound and playing techniques. Thus, stringed instruments not only perform a melodic-harmonic function but also play a key role in shaping the overall timbral appearance of the symphony orchestra.

FORTEPIANO ÁSBABÍNDA IRI FORMADAǴÍ SHÍǴARMALARDÍŃ RAWAJLANÍWÍ

Ermanova Dilafruz Charshamovna – *assistent oqıtıwshı*
Ózbekistan mámleketlik kórkem óner hám mádeniyat institutı Nókis filialı

Tayanısh sózleri; fortepiano, sonata, kompozitor, sonata forması.
Ключевые слова: фортепиано, соната, композитор, сонатная форма.
Key words; piano, sonata, composer, sonata form.

Sonata formasının tuwrıdan-tuwri dóretiwshileri eski sonata hám eski koncert formaları bolıp esaplanadı. Barokko dáwirindegi formalardın en jetiliskenleri bolgan bul eki formada sonata formasının ózine tán ózgeshelikleri bar bolıp, Tiykarınan, italyan kompozitorları - Domeniko Skarlatti, D. Tartini hám basqalar dóretiwshiliginde qáliplesken. Biraq keyin ol barokkonıń iri kompozitorları Bax, Gendel, Vivaldi tárepinen keń qollanıldı. Eski sonata klassikalıq sonata formasınan birinshi náwbette úsh bólimli emes, eki bólimli dúzilisi menen parıqlangan. Eski sonata formasınıń tiykarǵi ideyası ekspoziciyada bas partiya hám járdemshi juwmaqlawshı topardıń tonallıq ózgesheligi hám reprizada járdemshi juwmaqlawshı topardıń tiykarǵı tonlıqqa ótiwi menen ajralıp turadı. Klassikalıq sonata formasınan áyyemgisi rawajlanıwınıń azıraq intensivligi menen ajıralıp turadı, partiyalar strukturalıq jaqtan islep shıǵılmaǵan. Ádette, járdemshi bólim ózinińayqın temasına iye emes hám tiykarǵı bólimge tek gana tonalıq jaqtan qarama-qarsı qoyıladı. klassikalıq sonata forması XVIII ásirdiń ekinshi yarımında, barokko dáwiriniń ayaqlanıwında payda bolgan. Sonata formasınıń dúzilisi haqılı túrde onın atası esaplangan Yozef Gaydn dóretiwshiliginde kristallandı. Klassik sonata formasının qáliplesiwinde Mangeym mektebi kompozitorları belsendi qatnastı. Germaniyanıń qubla-batısındaǵı sol waqıtta Pfalc kurfyurshiliginiń paytaxtı bolgan bul qalada iri kompozitorlıq mektebi qáliplesken bolip, oniń kórnekli wákilleri YA.N.Stamis hám F.K.Rixter kelip shigiwi boyinsha chexlardan bolgan. Sonata forması Betxoven dóretiwshiliginde ózinińjetikligine eristi. Betxoven dóretiwshiliginde sonata forması

tariyxında teńi-tayı joq shınjır boldı. Keyingi tariyxıy dáwir kompozitorları Betxoven sonata formasınıń ideyasın óziniń absolyutine jetkergenin túsindi hám formanı jańalaw jolların izlewge májbúr boldı. Sonata formasının rawajlanıwında Ferens Listtińda roli úlken boldı. Ol muzıkalıq turmısqa ádette belgili bir ádebiy programma menen baylanıslı bolǵan bir bólimli shıǵarmalardı kirgizdi. Sonata formasınıń bunday principin List óziniń sonatalarında hám, ásirese, "simfoniyalıq poema" janrında ádebiyat yamasa súwretlew, filosofiya, tariyx, tábiyat súwretleri shıǵarmaları tiykarında dúzilgen iri bir bólimli shıǵarmalarda izbe-iz qollanǵan. Listten keyin bul janrda XIX hám XX ásirdiń kóplegen kompozitorları - Chaykovskiy hám Grigten baslap Prokofev hám Shyonbergke shekem isledi.

Sonata forma jaǵınan eń quramalı shıǵarma bolıp, Ol XVIII ásirdiń birinshi yarımında rawjlana baslaǵan. Sonata forması bir neshe bólimlerge bólinedi.

Sonatanıń birinshi bólimi eń kúshli hám ótkirligi menen ajıralıp turadi.

1. Ekspozitsiya
2. Razrabotka
3. Repriza

1. Ekspoziciya dep formanıń baslanǵish bólimine aytıladı (kirisiwdi esapqa almaganda). Ekspoziciya tiykarǵı tonlıqtaǵı bas partiya, baylanıstırıwshı jańa obrazlı tolıqtırıwshı járdemshi partiya hám ekspoziciyanı juwmaqlawshı juwmaqlawshı partiyadan ibarat.

2. Sonata formasınıń ekinshi úlken bólimi. Onda temalardıń rawajlanıwı tonlıq hám garmoniyalıq turaqsızlıq sharayatında júz beredi. Rawajlandırıw procesinde temalardıń túrin ózgertiw, hátte olardı qayta kórip shıǵıw múmkin.

3. Repriza - formanıń úshinshi úlken bólimi. Uliwma ol ekspoziciyanı tákirarlaydı, biraq járdemshi partiyanı bas (yamasa oniń atı menen birdey) tonalliqqa, hám basqa tonallıqqa ótkeriw shárt. Bunda reprizadaǵı járdemshi partiya hesh qashan ekspoziciyada qanday tonallıqta jańlaǵan bolsa, sonday tonallıqta jańlamaydı.

Variaciyalı sonata forması

Bunda sonata forması tiykargı strukturanı (ekspoziciya, rawajlanıw hám repriza) saqlap qaladı, biraq temalardan biri yamasa bir neshewi variaciyalıq rawajlanıwǵa ushiraydı.

3. Úsh bólimli forma.

Bul sonata formasının ápiwayılastırılgan túri bolip, úsh bólimnen ibarat:

A (ekspoziciya).

B (qarama-qarsı tema yamasa rawajlanıw)

Á (tema yamasa variaciyanıń qaytalanıwı) Formanıń bul túri kóbinese qısqa shıǵarmalarda yamasa úlken kompoziciyalardıń bólimlerinde ushirasadı.

Sonata/-ciklli forma

Formanıń bul túri keńeytilgen sonata forması bolıp, onda shıǵarmanıń ayırım bólimleri tematikalıq jaqtan emes, al tereńirek baylanısadı. Bunda tema tákirarlanıwı yamasa qayta isleniwi, bólimlerdiń baylanısı quramalı hám keń bolıwı múmkin. Bunday formalar úlken sonatalar, simfoniyalarda kóp ushirasadı.

5. Ápiwayı sonata forması.

Sonatalarda geyde dúzilistiń ápiwayılastırılgan variantların ushiratıw múmkin, bunda materialdiń tolıq rawajlanıwı júz bermeydi yamasa bólimler arasındaǵı qarama-qarsılıq onsha kórinbeydi.

"Sensaciya" forması.
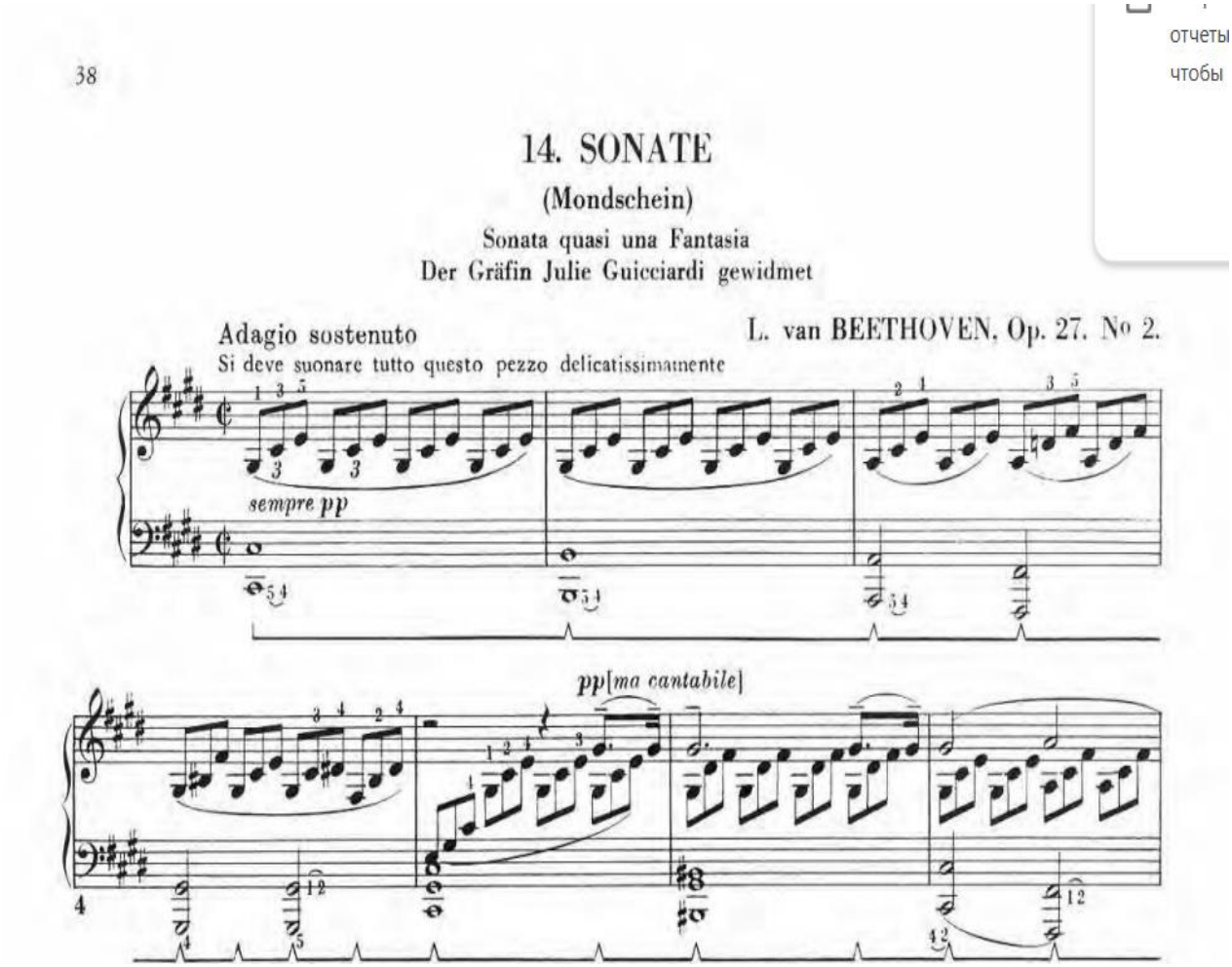
Bul temalardıń drammalıq rawajlanıwı hám kulminaciyaga itibar beretuǵın az tarqalgan formalardan biri. Bunday jantasıw sońǵı romantizmde kóp qollanıldı.

Fortepiano iri forması tariyxı bir neshe ásirdi óz ishine aladı hám onıń rawajlanıwı instrumenttiń ózi hám muzika tiliniń rawajlanıwı menen baylanıslı. Iri forma degende, ádette, sonata, fortepiano simfoniyası (máselen, koncert), sonday-aq, variaciyalar, fuga hám basqa quramalı muzika formaları túsiniledi. Fortepiano repertuarı rawajlanıwınıń tiykarǵı basqıshların kórip shigamiz.

Sonata forması klassikalıq muzikada en keń tarqalgan formalardan biri bolip, kóbinese simfoniya, koncert, kvartet hám basqa iri shigarmalardıń dáslepki bólimlerinde qollanıladı.

Sonata formasında jazılgan shigarmalardan birneshe úlgilerdi keltirip ótemiz:

1. Ludvig van Betxoven - Sonata No 14 dlya fortepiano, lya bemol major, "Lunnaya" (Or. No27);

1. Ludvig van Betxoven - Sonata No 14 dlya fortepiano, lya bemol major, "Lunnaya" (Or. No27);

1. Ekspoziciyası: eki tiykargı muzika materialın kórsetedi - birinshi tema lya bemol majorda hám ekinshi tema fa-diyez majorda.
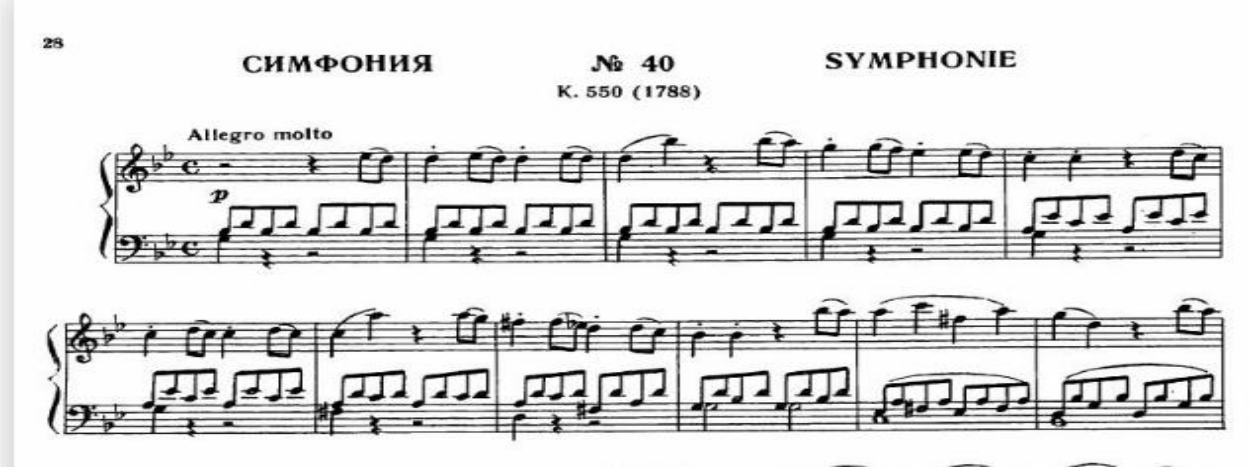
2. Rawajlanıw: nama hám únleslikler sezilerli dárejede qayta islenip, keskinlik hám ózgerisler payda etedi.

3. Repriza - ekspoziciyadan temalardıń kishi ózgerisler menen qaytarılıwı.

Bul sonatanıń birinshi bóliminde (Adagio sostenuto) klassikalıq túsinikte qatań bolmasa da, sonata formasınıń elementi qollanıladı. Sonıń menen birge, onıń dúzilisi sonata formasınıń uluwma sıpatların kórsetedi: ol temadan baslanadı, rawajlanadı hám keyin tiykarǵı temaǵa qaytıladı.

2. Volfgang Amadey Mocart Simfoniya No40, sol minor, K. 550.

Simfoniyanın birinshi bóliminde (Molto allegro) klassikalıq sonata forması qollanıladı. Ekspoziciyada eki tiykargı tema beriledi, keyin olar rawajlandırıladı hám reprizada qaytıp keledi. Sonata forması klassikalıq muzikada tiykarǵı hám en áhmiyetli dúzilis principlerinen biri bolip esaplanadı.

Sonata forması, Mocart, Betxoven, Gaydn sıyaqlı kompozitorlardıń dóretiwshiliginde keń tarqalgan edi, biraq onın tásiri keyingi muzıka, soniń ishinde, romantikler hám hátte bazı bir zamanagóy avtorlar shigarmalarında da saqlanıp qalmaqta. Sonata forması Batıs muzıka dástúriniń rawajlanıwında tiykarǵı rol oynap ǵana qoymastan, bálkim sonata forması ushın tiykar bolıp qalmaqta.

Paydalanılǵan ádebıyatlar

1. Abdullaeva U. CHarshimov Dj. “Qaraqalpaq kompozitorlarınıń fortepiano shıǵarmaları” Qaraqalpaqstan 2012.
2. Abatbaeva R. “Fortepiano” Toshkent. 2023.
3. Nadirova A. “Qaraqalpaq muzıka tariyxı” Qaraqalpaqstan.2019.

REZYUME. Sonata forması klassitsizm dáwirinen baslap házirgi kúnge shekemgi hám fortepiano ushın jazılǵan kóplegen shıǵarmalardıń tiykarı bolıp, sonata formasınıń rawajlanıw tarıyxı, tiykar salǵan kompozitorlar hám sonata formasınıń dúzilisleri haqqında sóz etiledi.

РЕЗЮМЕ. Сонатная форма служит основой для многих произведений, написанных для фортепиано, начиная с классицизма и до наших дней. В ней рассматривается история развития сонатной формы, композиторы, заложившие её основу, и структуры сонатной формы.

SUMMARY. Sonata form serves as the basis for many works written for piano, from classicism to the present day. It examines the history of sonata form development, the composers who laid its foundation, and the structures of sonata form.

XXI ÁSIR MUZÍKA PEDAGOGIKASÍ PERSPEKTIVALARÍ

Kojabaev Juldızbay Ómirbaevich – *metodist*
Qaraqalpaqstan Respublikası pedagogikalıq sheberlik orayı

Tayanısh sózler: muzıka pedagogikası, Ózbekstan, inklyuzivlik, sanlastırıw, milliy dástúr, XXI ásir, proektli bilimlendiriw.

Ключевые слова: музыкальная педагогика, Узбекистан, инклюзивность, цифровизация, национальная традиция, XXI век, проектное обучение.

Key words: music pedagogy, Uzbekistan, inclusivity, digitalization, national traditions, project-based learning, 21st century.

XXI ásirdegi muzıka pedagogikası: qáwip-qáterler hám perspektivalar XXI ásirde muzıka pedagogikası jámiyet, mádeniyat hám texnologiyalardaǵı ózgerisler sebepli áhmiyetli transformaciya basqıshın basınan ótkermekte. Bilimlendiriw processleriniń globallasıwı hám sanlastırılıwı sharayatında muzıkanı oqıtıwǵa bolǵan kózqaraslar jáne de beyimlesiwsheń, hár qıylı hám inklyuziv bolıp barmaqta. Zamanagóy muzıka pedagogikası zaman shaqırıqlarına qalay juwap beretuǵının hám bilim alıwshılar ushin